

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

доктора економічних наук, професора

Орел Анни Миколаївни

на дисертаційну роботу

БОНДАРЄВА Олександра Сергійовича

«Розвиток підприємницького потенціалу домогосподарств України в умовах невизначеності»

подану на здобуття ступеня доктора філософії

у галузі знань 07 «Управління та адміністрування»

за спеціальністю 073 «Менеджмент»

Актуальність теми дослідження.

Сучасний етап соціально-економічного розвитку України характеризується посиленням впливу факторів невизначеності, зумовлених повномасштабною війною, макроекономічною нестабільністю, трансформацією ринку праці, міграційними процесами, структурними змінами у системі зайнятості, цифровізацією економічних відносин та необхідністю адаптації суб'єктів господарювання до принципово нових умов функціонування. За таких обставин особливого значення набуває пошук внутрішніх резервів економічної стійкості держави та суспільства. Одним із таких резервів є підприємницький потенціал домогосподарств. Домогосподарства традиційно розглядаються як важливі суб'єкти соціально-економічних відносин, які забезпечують відтворення людського капіталу, формують значну частину споживчого попиту, пропозицію праці, заощадження та інвестиційні ресурси. Водночас сучасні трансформації економічного середовища суттєво розширюють їх функції. Домогосподарства дедалі активніше залучаються до підприємницької діяльності, самозайнятості, створення мікро- та сімейного бізнесу, використання цифрових каналів реалізації товарів і послуг.

Особливої актуальності досліджувана проблематика набуває в умовах невизначеності. Воєнні ризики, скорочення або втрата традиційних джерел доходів, переміщення населення, зміна територіальної структури попиту, нестабільність ринків та обмеженість фінансових ресурсів, з одного боку, створюють додаткові бар'єри для підприємницької діяльності домогосподарств, а з іншого – стимулюють пошук альтернативних форм зайнятості, диверсифікацію доходів, цифровізацію та розвиток власної справи.

Важливість обраної тематики посилюється недостатнім рівнем її наукової розробленості саме з позицій менеджменту. Значна частина наявних досліджень присвячена доходам, витратам, заощадженням, фінансовій поведінці домогосподарств або загальним проблемам малого підприємництва. Водночас питання формування, оцінювання, розвитку та реалізації підприємницького потенціалу домогосподарств як цілісного об'єкта управління, особливо під впливом невизначеності, потребують подальшого теоретико-методичного обґрунтування. У зв'язку з цим дисертаційне дослідження Бондарєва Олександра Сергійовича є актуальним, своєчасним і таким, що має теоретичне та практичне значення. Зазначене обумовлює високий ступінь актуальності та своєчасності вибору теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри менеджменту, бізнесу і адміністрування Державного біотехнологічного університету в межах наукової теми «Стратегічні засади розвитку систем управління інноваційно-інвестиційною та господарською діяльністю суб'єктів господарської діяльності (фундаментальна)» (номер державної реєстрації 0122U201108). Особистий внесок здобувача в межах виконання зазначеної тематики полягає в розробленні теоретико-методичних основ і практичних рекомендацій щодо реалізації механізмів розвитку підприємницького потенціалу домогосподарств України в умовах соціально-економічної невизначеності та трансформаційних викликів.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, сформульованих у дисертації.

Дисертаційне дослідження є самостійною науковою працею автора. Наукові результати, висновки і пропозиції, що виносяться на захист, отримані автором особисто. Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних підходів та розробка науково-практичних рекомендацій щодо формування, розвитку й ефективного використання підприємницького потенціалу домогосподарств України в умовах невизначеності та трансформаційних змін економіки.

У роботі поставлено та вирішено низку теоретико-методичних та практичних завдань:

- систематизовано та узагальнено концептуальні підходи до поняття та структури підприємницького потенціалу домогосподарств;
- досліджено невизначеність у системі трансформації управлінських рішень домогосподарств;
- визначено фактори розвитку підприємницького потенціалу домогосподарств в умовах невизначеності;
- узагальнено та поглиблено методологічні підходи для оцінки підприємницького потенціалу домогосподарств;
- проаналізовано сучасний соціально-економічний стан домогосподарств України;
- проведено оцінку рівня підприємницької активності домогосподарств України;
- досліджено вплив невизначеності на підприємницький потенціал домогосподарств в Україні;
- обґрунтовано стратегічні напрями підвищення підприємницького підприємництва домогосподарств України;
- розроблено механізми розвитку підприємницького потенціалу домогосподарств України в умовах невизначеності;

– визначено інструменти та практичні заходи щодо ефективної реалізації механізмів розвитку підприємницького потенціалу домогосподарств України в умовах невизначеності.

Обґрунтованість отриманих результатів забезпечується використанням широкого методичного інструментарію. У дисертації застосовано монографічний та абстрактно-логічний методи, аналіз і синтез, індукцію та дедукцію, системний, економіко-статистичний і порівняльний аналіз, експертний метод, економіко-математичне моделювання, кореляційно-регресійний аналіз, методи моделювання, систематизації та узагальнення. Інформаційною основою роботи стали законодавчі та нормативно-правові акти, статистичні й аналітичні матеріали Державної служби статистики України, Міністерства економіки України, Національного банку України, міжнародних організацій, матеріали програм підтримки підприємництва, результати обстежень домогосподарств, наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, а також результати власних досліджень автора. Особливо слід відзначити поєднання макроекономічного аналізу з дослідженням реальних моделей підприємницької діяльності домогосподарств. Це дозволило автору перейти від загальних статистичних тенденцій до визначення конкретних управлінських проблем, адаптаційних реакцій та можливостей розвитку підприємницького потенціалу.

У цілому після ознайомлення з дисертаційною роботою є підстави констатувати, що здобувачеві вдалося виконати поставлені завдання та досягти мети дисертаційного дослідження. Завдання роботи корелюють із пунктами наукової новизни, а сформульовані висновки логічно випливають із проведеного дослідження.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертаційній роботі.

Наукова новизна дисертаційної роботи Бондарєва Олександра Сергійовича полягає в поглибленні теоретико-методологічних засад, удосконаленні

методичного інструментарію та обґрунтуванні практичних механізмів розвитку підприємницького потенціалу домогосподарств України в умовах невизначеності.

На особливу увагу заслуговує розроблена автором концепція розвитку підприємницького потенціалу домогосподарств України в умовах невизначеності, яка ґрунтується на інтеграції ресурсного, поведінкового та інституційного підходів. Важливо, що концепція не обмежується характеристикою ресурсного забезпечення домогосподарства, а передбачає взаємозв'язок процесів формування, оцінювання, реалізації та адаптації підприємницького потенціалу.

Науковий інтерес має запропонований комплексний методичний підхід до оцінювання підприємницького потенціалу домогосподарств, що передбачає поєднання кількісних та якісних індикаторів і врахування економічної, соціальної, мотиваційної та інституційної компонент. Такий підхід створює можливість визначати загальний рівень готовності домогосподарства до започаткування, підтримання та розвитку підприємницької діяльності.

Позитивної оцінки заслуговує удосконалення теоретико-методичних підходів до трактування поняття «підприємницький потенціал домогосподарств» через уточнення його структури та виокремлення складових, значення яких особливо посилюється в умовах невизначеності.

Здобувачем також удосконалено методичні підходи до оцінювання підприємницької активності домогосподарств на основі системи економічних, соціальних, інституційних і поведінкових показників, а також підходи до аналізу впливу невизначеності на прийняття управлінських рішень.

Подальшого розвитку в дисертації набула класифікація факторів розвитку підприємницького потенціалу через їх систематизацію за мікро-, мезо- та макрорівнями і характером впливу. Така систематизація має не лише теоретичне, а й прикладне значення.

Вагомим результатом роботи є розвиток практичних підходів до формування підприємницьких стратегій домогосподарств із урахуванням ризиків, нестабільності та ресурсних обмежень. Автор обґрунтовує доцільність поєднання

адаптивного управління, диверсифікації доходів, цифровізації, розвитку людського капіталу, партнерської взаємодії та управління ризиками.

Логічним завершенням дослідження є запропоновані організаційно-економічні механізми розвитку підприємницького потенціалу та практичні рекомендації щодо їх реалізації. Вони передбачають використання інструментів державної підтримки, фінансового стимулювання, цифровізації, інформаційного забезпечення та розвитку людського капіталу. Основні положення, віднесені автором до наукової новизни, мають належне теоретичне та методичне обґрунтування, логічно пов'язані між собою і в сукупності формують цілісний підхід до управління розвитком підприємницького потенціалу домогосподарств в умовах невизначеності.

Практичне значення результатів дослідження.

Теоретико-методичні та прикладні результати дисертаційного дослідження доведено до рівня конкретних рекомендацій, придатних для практичного використання. Запропоновані автором підходи можуть бути використані органами державної влади та місцевого самоврядування при розробленні програм підтримки малого та мікропідприємництва, стимулювання самозайнятості населення, розвитку локального підприємництва та підвищення економічної стійкості домогосподарств. Практична спрямованість роботи підтверджується використанням результатів дослідження в діяльності ФОП Салун А.Г. (м. Харків), де взято до уваги науково-методичні підходи до оцінювання підприємницького потенціалу та рекомендації щодо стимулювання підприємницької активності.

Окремим напрямом практичного використання результатів є освітня діяльність. Теоретико-методологічні положення та результати дисертаційного дослідження впроваджено в освітній процес Державного біотехнологічного університету та використовуються під час викладання навчальних дисциплін «Організація агробізнесу», «Теорія державного управління», «Стратегічне управління».

Практичне значення отриманих результатів є достатньо вагомим, а запропоновані автором рекомендації мають перспективи подальшого використання як на рівні окремих домогосподарств, так і при формуванні інструментів підтримки підприємницької активності населення.

Повнота викладення матеріалу дисертації у наукових публікаціях.

Основні наукові положення та результати дисертаційного дослідження Бондарєва Олександра Сергійовича відображено у 14 наукових публікаціях, серед яких 4 статті опубліковано у наукових фахових виданнях України та 10 праць мають апробаційний характер і представлені в матеріалах наукових конференцій.

Тематика фахових публікацій безпосередньо відповідає основним складовим дисертаційного дослідження та охоплює роль розвитку підприємницького потенціалу домогосподарств в економіці України, сутність і фактори його розвитку, управлінські механізми стимулювання та вплив невизначеності.

Діючі вимоги МОН України до кількості та видів публікацій, які відображають матеріали та результати дослідження у відкритому друці, дотримано.

Основні положення і результати дисертаційного дослідження оприлюднені автором на таких конференціях: «Актуальні проблеми та перспективи розвитку агропродовольчої сфери, індустрії гостинності та торгівлі» Міжнародна науково-практична інтернет-конференція (м. Харків, 2 листопада 2022 р.); «Організаційно-економічні та соціальні складові розвитку підприємництва» III Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Львів, 22 травня 2024 р.); «Управління проєктами: проєктний підхід в сучасному менеджменті» XV Міжнародна науково-практична конференція (м. Одеса, 17-18 жовтня 2024 р.); «Сучасні проблеми менеджменту» XX Міжнародна науково-практичної конференція (м. Київ, 25 жовтня 2024 р.), «Бухгалтерський облік, контроль та аналіз в умовах інституційних змін» VII Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Полтава, 31 жовтня 2024 р.); «Механізми забезпечення сталого розвитку економіки: проблеми, перспективи, міжнародний досвід» V Міжнародна науково-

практична конференція (м. Харків, 01 листопада 2024 р.); «Пріоритети розвитку тваринництва в умовах війни та повоєнного відновлення» II Міжнародна науково-практичної онлайн конференція Інституту тваринництва НААН (м. Харків, 14 жовтня 2025 р.); «Управління розвитком соціально-економічних систем» IX Науково-практична конференція (присвяченої пам'яті професора Григорія Євтієвича Мазнева), м. Харків, 6-7 березня 2025 р.; «Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством» IX Всеукраїнської науково-практичної конференції (присвячена 100-річчю з дня народження професора, заслуженого працівника вищої школи України Фесенка Дмитра Мусійовича), м. Полтава, 26 березня 2026 р.

Структура та зміст дисертації, її завершеність та відповідність встановленим вимогам щодо оформлення.

Дисертаційна робота Бондарєва Олександра Сергійовича характеризується логічною структурою та послідовністю викладення матеріалу. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 237 сторінок, основний зміст викладено на 195 сторінках. Робота містить 16 таблиць, 24 рисунки та 8 додатків. Список використаних джерел налічує 205 найменувань.

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано методи та інформаційну базу, сформульовано положення наукової новизни, розкрито практичне значення отриманих результатів, наведено відомості щодо апробації та публікацій.

У першому розділі досліджено поняття та структуру підприємницького потенціалу домогосподарств, розкрито роль невизначеності у трансформації управлінських рішень, систематизовано фактори розвитку підприємницького потенціалу та поглиблено методологічні підходи до його оцінювання.

У другому розділі здійснено аналіз сучасного соціально-економічного стану домогосподарств України, проведено оцінювання рівня їх підприємницького потенціалу та досліджено вплив невизначеності.

У третьому розділі обґрунтовано стратегічні напрями підвищення підприємницького потенціалу, розроблено механізми його розвитку та запропоновано підходи до їх практичної реалізації.

Висновки дисертаційного дослідження викладено в логічній послідовності відповідно до мети та поставлених завдань, вони повністю відповідають змісту власних досліджень і засвідчують досягнення здобувачем поставленої мети.

Здобувачем викладено матеріал логічно, українською мовою на високому рівні. Зміст дисертаційної роботи відповідає її темі. Між розділами та підрозділами роботи є належний взаємозв'язок. Висновки є логічними та підтверджені результатами апробації на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, публікацією у наукових фахових виданнях України. Усе вищезазначене дозволяє констатувати достатність обґрунтованості та достовірності основних положень, висновків і рекомендацій дисертаційної роботи.

Оформлення дисертації відповідає вимогам наказу Міністерства науки та освіти України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» від 12 січня 2017 року № 40 (зі змінами).

Академічна доброчесність.

Аналіз дисертаційної роботи Бондарєва Олександра Сергійовича довів, що в ній відсутні прояви академічного плагіату, фальсифікації та фабрикації, тобто порушень академічної доброчесності у дисертації не має, що підтверджено перевіркою програмними засобами у Державному біотехнологічному університеті.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертаційної роботи.

Позитивно оцінюючи отримані результати дисертаційного дослідження, слід звернути увагу на окремі дискусійні положення і зауваження, які потребують додаткового обговорення.

1. Одним із центральних результатів дисертації є комплексний методичний підхід до оцінювання підприємницького потенціалу домогосподарств, який поєднує кількісні та якісні показники. Разом із тим доцільно було б детальніше обґрунтувати процедуру визначення вагомості окремих компонент та чутливість інтегральної оцінки до зміни вагових коефіцієнтів.

2. Значну увагу автор приділяє аналізу впливу невизначеності на підприємницькі рішення, враховуючи різноманітні фактори – воєнні, економічні, регуляторні, соціальні, технологічні та поведінкові. Прикладна цінність дослідження була б ще вищою за умови більш чіткого ранжування цих факторів за силою впливу на підприємницький потенціал домогосподарств.

3. Запропонований організаційно-економічний механізм передбачає взаємодію домогосподарств із державними органами, територіальними громадами, фінансовими установами та іншими суб'єктами інституційного середовища. Варто було б більш чітко розмежувати відповідальність зазначених учасників і визначити, які інструменти можуть бути реалізовані безпосередньо домогосподарством, а які потребують державного або місцевого управлінського втручання.

4. Дисертація містить значний обсяг теоретичного та аналітичного матеріалу, проте окремі положення мають дискусійний характер щодо розмежування понять «підприємницький потенціал домогосподарства», «підприємницька активність домогосподарства» та фактичні результати його підприємницької діяльності. Більш чітке операціональне розмежування цих категорій сприяло б підвищенню однозначності інтерпретації отриманих показників.

5. У дисертаційному дослідженні недостатньо конкретизовано регіональні відмінності розвитку підприємницького потенціалу домогосподарств України, урахування яких могло б посилити обґрунтованість запропонованих практичних рекомендацій.

Наведені зауваження та дискусійні положення переважно мають рекомендаційний характер, не знижують загальної позитивної оцінки виконаного дисертаційного дослідження, оскільки отримані наукові результати є достовірними, обґрунтованими та доведеними.

Загальний висновок.

Дисертаційна робота Бондарєва Олександра Сергійовича на тему «Розвиток підприємницького потенціалу домогосподарств України в умовах невизначеності», подана на здобуття ступеня доктора філософії за галуззю знань «Управління та адміністрування» спеціальністю 073 «Менеджмент» є завершеною науковою роботою, написаною на актуальну тему у відповідності з пріоритетними напрямками досліджень та планами наукової роботи Державного біотехнологічного університету.

Наукові положення, висновки та пропозиції свідчать про досягнення поставленої мети та виконання поставлених завдань дослідження, є обґрунтованими і достовірними. Отримані автором результати в сукупності вирішують науково-практичне завдання щодо поглиблення теоретико-методичних положень і розроблення практичних рекомендацій з розвитку підприємницького потенціалу домогосподарств України в умовах невизначеності. Усі запропоновані пропозиції пройшли необхідну апробацію на міжнародних науково-практичних конференціях та у повному обсязі відображені у публікаціях здобувача в достатньому обсязі та необхідній кількості відповідно до вимог до публікацій наукових наробків дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії. Практичне значення результатів підтверджується їх використанням у підприємницькій діяльності та освітньому процесі Державного біотехнологічного університету. Оформлення, структура й обсяг дисертаційної роботи відповідають встановленим вимогам.

Дисертація Бондарєва Олександра Сергійовича на тему «Розвиток підприємницького потенціалу домогосподарств України в умовах невизначеності» за змістом і оформленням відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів

вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 23 березня 2016 р. (із змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 283 від 03 квітня 2019 р., № 502 від 19 травня 2023 р. та № 507 від 03 травня 2024 р.), наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31 травня 2019 р.) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 р. (із змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 341 від 21 березня 2022 р., № 502 від 19 травня 2023 р. та № 507 від 03 травня 2024 р.).

Викладені аргументи дозволяють дійти висновку про те, що Бондарев Олександр Сергійович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 07 «Управління та адміністрування» за спеціальністю 073 «Менеджмент».

Офіційний опонент:
Доктор економічних наук, професор,
професор кафедри маркетингу,
Київський національний університет
технологій та дизайну

Анна ОРЕЛ

Відпис
свідчую
КАНЦ